

Ks. Józef GRZYWACZEWSKI*

OKOLICZNOŚCI KOMPOZYCJI HYMNU *AKATYST* KU CZCI NAJŚWIĘTSZEJ MARYI PANNY

Hymn *Akatyst* (Ἀκάθιστος) należy do utworów powszechnie znanych, szczególnie w Kościołach wschodnich. W Polsce rzadko wykonuje się go w kościele, ale jest dostępny w internecie w różnych wykonaniach i w różnych językach.

Muzyka jest zapewne tak dawna jak ludzie na ziemi. Można ją dzielić na różne typy i rodzaje. W muzyce wokalne wyróżniamy pieśni świeckie, religijne, wojenne, laudacyjne, obrzędowe (ślub, pogrzeb), pieśni funkcyjne, np. rolników, rybaków, kobiet tkających, itp. W muzyce religijnej znane są pieśni obrzędowe (liturgiczne, kultowe), pieśni religijne niezwiązane wprost w kultem, pieśni dziękczynne, błagalne; pieśni wyrażające wiarę, pobożność, pieśni niosące określone treści teologiczne (z założenia lub pośrednio)¹. Liczne były pieśni proste (krótkie), pieśni bardziej rozwinięte (hymny); pieśni śpiewane indywidualnie, pieśni śpiewane chóralnie (zbiorowo). Największy rozkwit chóralnej pieśni przypada na przełom VI i V w. przed Chrystusem². Działali wtedy w Grecji słynni kompozytorzy, jak: Simonides, Bakchilides i Pindar. Są pieśni „budujące”, wzniosłe (świeckie czy religijne); są pieśni ludowe, młodzieżowe; są piosenki nieprzyzwoite (hultajskie). Ślady takich piosenek znajdujemy nawet w Biblii (np. Iz 23, 15-17). Bardzo interesująca jest kwestia melodii, roli instrumentów, rymu, rytmu, tzw. *metrum*, co pozwala dzielić utwory muzyczne na różne grupy i typy, rodzaje, a także sytuować je w czasie czy przestrzeni. Już w Grecji archaicznej posługiwano się wieloma instrumentami, posiadano też różne skale muzyczne (tonacje), np. dorycką, frygijską, lidyjską³.

Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie polskim czytelnikom słynnego dzieła, jakim jest *Akatyst* (Ἀκάθιστος), który staje się coraz bardziej znany także i w Polsce. Aby lepiej zrozumieć, czym jest to wspaniałe dzieło, dobrze będzie usytuować je w kontekście historycznym, gdyż zanim pojawiło się ono

---

* Ks. dr hab. Józef Grzywaczewski, prof. UKSW – profesor nadzwyczajny w Katedrze Teologii Patrystycznej w Instytucie Teologii Systematycznej na Wydziale Teologicznym Uniwersytetu Kard. Stefana Wyszyńskiego w Warszawie; e-mail: j.grivalles@gmail.com.

¹ Por. K. Kumaniecki, *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1967, 105.

² Por. tamże, s. 106.

³ Por. tamże, s. 103.

w Grecji w VI czy VII w., istniała długa tradycja w zakresie poezji, muzyki i hymnografii, tak w Izraelu, jak i w innych krajach wokół Morza Śródziemnego. W tym sensie *Akatyst*, chociaż jest utworem oryginalnym, wyrasta z tradycji wieków i w pewnym sensie jest jej owocem. Podobnie, zanim Adam Mickiewicz i Juliusz Słowacki zaczęli pisać swe poematy, istniała w Polsce długa tradycja literacka. W tradycję muzyczną, istniejącą od kilku wieków, wpisują się kompozycje Fryderyka Chopina czy Stanisława Moniuszki.

W krajach o tradycji wschodniej istnieją prace na temat hymnu Ἀκάθιστος. Mały zarys bibliografii podaje Andrzej Bober⁴. *Encyklopedia Katolicka* nie podaje żadnych publikacji po polsku na temat *Akatystu*⁵, co zdaje się oznaczać, że w dawniejszych czasach nie prowadzono w Polsce badań naukowych nad tym utworem. Obecnie poszczególni autorzy raczej nawiązują do tego hymnu w pracach na temat śpiewu kościelnego oraz greckich hymnów okresu post-patrystycznego.

Zajmujący się *Akatystem* ma do dyspozycji opracowania w językach zachodnich. Są to: G.G. Meersseman, *Der Hymn Akathistos im Abendland*, Freiburg 1958; E. Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1949, 1962²; J. Vereecken, *L'hymne Acathiste, Icône chantée et le mystère de l'Incarnation en nombres*, „Byzantion” 63 (1993) 357-387; F. Jeanlin, *Citations et thèmes bibliques dans l'hymn Acathiste (byzantine) à la Mère de Dieu*, w: *La Liturgie interprète de l'Écriture*, red. C. Braga – A. Pistoia, Paris 2002, 89-103. Ważnym opracowaniem współczesnym na temat *Akatystu* jest praca: L.M. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*, Brill – Leiden – Boston – Köln 2001 (tam jest bibliografia, s. 2017-2030). Jest to, być może, pierwsza próba przedstawienia stanu badań na temat *Akatystu*. Autorka stwierdza, że jak dotąd, brakuje całościowej analizy teologicznej; wcześniejsze zaś prace dotyczą zagadnień wybranych⁶. Ten brak można uznać za uzupełniony przez książkę E.M. Toniolo, *Akathistos. Inno alla Madre di Dio. Edizione metrica. Mistagogia, Commento al testo*, Roma 2017. Obok tekstu greckiego cenny jest tam komentarz do poszczególnych strof hymnu (s. 145-344)⁷.

⁴ Por. AP, s. 513.

⁵ Por. R. Niparko, *Akathistos*, EK I 225.

⁶ Por. L.M. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*, Brill – Leiden – Boston – Köln 2001, 23: „It is astonishing that that no complete analysis of its content has ever been made”.

⁷ Inne opracowania bezpośrednio lub pośrednio dotyczące *Akatystu* w układzie alfabetycznym: A. Baumstark, *Chairetismos*, RCh II 993-1006; J. Buxakowski, *Najświętsza Panna w Liturgii*, w: *Gratia Plena. Studia teologiczne o Bogurodzicy*, red. B. Przybylski, Poznań – Warszawa – Lublin 1965, 79-128; A. Cameron, *The Theotokos in Sixth Century Constantinople*, JTS 29 (1978) 79-108; K.F. Felmy, *Die Gottesmutter in den Hymnen der Orthodoxen Kirche*, OKS 45 (1996) 97-115; J. Grzywaczewski, *Saint Ambrose as a Defender of the Christian Faith in the Greek Hymnography*, VoxP 28 (2008) t. 52/1, 281-289; tenże, *Wstęp*, w: *Wschód Zachodowi. Greckie hymny ku czci łacińskiego biskupa Ambrożego z Mediolanu*, tłum. G. Jaśkiewicz, Lublin 2012, 9-18; J.S. Gajek, *Akatyst ku czci Bogurodzicy*, w: *Cześć Maryi*, red. W. Beinert, Warszawa 1992, 315-321; A. Klawek, *Biblijne symbole maryjne*, RBL 10 (1956) 216-227; M. Starowiejski, *Mariologia św. Atanazego*, RTK

Akatyst jako hymn chrześcijański w języku greckim wyrasta z kilku tradycji, jak: hymnografia biblijna Starego Testamentu; muzyka i hymnografia antyczna, głównie helleńska; hymnografia chrześcijańska, od hymnów w Nowym Testamencie poczynając; a przede wszystkim mariologia, czyli to, co zostało napisane na temat w Maryi w okresie patrystycznym. Podejmujemy próbę usytuowania *Akatystu* jako utworu literackiego o charakterze kultowym (liturgicznym) w szerokim kontekście historycznym, nie podejmujemy natomiast kwestii artystycznych, jak metrum czy melodia. Tego rodzaju ogólna prezentacja może ułatwić czytelnikom zrozumienie hymnu, a może stać się także zachętą do dalszych studiów w tej dziedzinie.

1. Hymnografia Starego Testamentu. Dla naszego zagadnienia cennym zabytkiem hymnograficznym w okresie Starego Testamentu są pieśni biblijne. Ich przykładem może być pieśń dziękczynna, jaką zaśpiewali Izraelici po przejściu przez morze (Morze Czerwone). W Księdze Wyjścia czytamy: „Wtedy Mojżesz i synowie Izraela razem z nim zaśpiewali taką pieśń: Będę śpiewał ku czci Jahwe, który wspaniale są potęgę okazał, gdy konia i jego jeźdźca pograżył w morzu [...]. Wyborowi jego wodzowie zginęli w Morzu Czerwonym” (15, 1 i 4; całość: 1-19)⁸. Po nim następuje pieśń kobiet: „Miriam prorokini, siostra Aarona, wzięła bębenek do ręki, a wszystkie kobiety szły za nią w płaschach i uderzały w bębni. A Miriam przyśpiewywała im: Śpiewajmy pieśń chwały na cześć Jahwe, bo swą potęgę okazał, gdy konie i jeźdźców ich pograżył w morzu” (Wj 15, 20). Jej śpiew uznano za natchniony⁹.

---

23 (1976) 165-181; tenże, *Le titre Θεοτόκος avant le Concile d'Ephèse*, StPatr 19 (1987) 236-242; J. Szövérfy, *A Guide to Byzantine Hymnography*, t. 1-2, Brooklyn – Leyden 1978; E.M. Toniolo, *Akathistos. Saggi di critica e di theologia*, Roma 2000; tenże, *L'inno Acatisto, monumento di teologia e di culto mariano nella Chiesa bizantina*, w: Pontificia Academia Mariana Internationalis, *De cultu mariano saeculis VI-XI*, vol. 4, Roma 1972, 1-39; E. Wellesz, *The Akathistos. A Study in Byzantine Hymnography*, DOP 9-10 (1956) 143-174; A. Wilson-Dickson, *Historia muzyki chrześcijańskiej*, tłum. M. Wiśniewska, Warszawa 2007.

⁸ Nie wszyscy historycy i bibliści są zdania, że Izraelici przeszli przez Morze Czerwone. Przypuszcza się, że mogli przejść raczej przez cieśninę Akaba nad Morzem Śródziemnym, a potem szli wzdłuż Morza Czerwonego. Zob. *The Oxford Bible Commentary*, ed. J. Barton – J. Muddiman, Oxford 2001, 76: „They went inland «by way of the wilderness toward the Red Sea». In other places (23:31; Num 21:4; I Kings 9:26) «the Red Sea» (Heb. Sea of reeds, Leeds) refers to the Gulf of Aquaba. It is often thought that the Gulf of Suez is meant here, or one of the lake north of it”. W ten sposób wyznaczają trasę Izraelitów wydawcy *La Bible TOB* (Paris 1994, w aneksie na końcu mapa II). W ten sposób wyznaczają też trasę wydawcy *Catholic Good News Bible* (Collins Bible Society 1994, w aneksie na początku mapa II). W Księdze Wyjścia powiedziane jest, że Izraelici znajdowali się „pod Pi-Hahiroi naprzeciw Baal-Sefon” (Wj 14, 9), a ta miejscowość znajduje się nad Morzem Śródziemnym. Dopiero po kilku dniach przybyli do Elim (Wj 15, 27), a ta miejscowość znajduje się powyżej Morza Czerwonego. Nad to morze przyszedli później i szli w dół, po czym skręcili w lewo w głąb łądy w kierunku Synaj. Taką trasę zdaje się potwierdzać opis w Lb 33, 1-49.

⁹ Por. *The Oxford Bible Commentary*, s. 77: „Miriam is called a prophet probably because of this song, which is seen as inspired”.

Są też w Biblii inne pieśni: „Śpiewali wtedy Izraelici pieśń następującą: Tryskaj źródło, opiewajcie je. Studnia, którą kopali książęta i naczelnicy ludu drążyli berłem i swymi laskami” (Wj 21, 17-18). Tak śpiewali Izraelici przy studni Beer (Lb 21, 16). Śpiewano też po zajęciu kraju Amorytów i Moabitów: „Dlatego śpiewali pieśniarze: Idzie do Cheszbonu. Niech będzie odbudowane miasto Sichona” (Lb 21, 27; całość: 27-30). Godny uwagi jest tzw. Hymn Mojżesza (Pnp 32, 1-44). Zaczyna się od słów: „Uważajcie niebiosa na to, co powiem, słów moich słuchaj, ziemio” (Pnp 21, 1).

Najcenniejszym zabytkiem hymnografii izraelskiej są psalmy. Wyrażają one wiarę, pobożność i duchowość Izraelitów, zawierają liczne elementy doktrynalne. Pochodzą one z różnych okresów¹⁰. Dostrzega się w nich sztuka literacka ich twórców. W niektórych psalmach można zauważyć podobieństwa do pieśni i hymnów innych krajów, szczególnie Egiptu. Na przykład uczeni wskazują na podobieństwa Psalmu 104 do hymnu ku czci boga Atona. Psalm 137 nawiązuje wprost do pobytu Izraelitów w Babilonii: „Nad rzekami Babilonu – tam myśmy siedzieli i płakali, kiedyśmy wspominali Syjon” (Ps 137[136], 1).

Psalmy śpiewano przy różnych okazjach, głównie jednak były to pieśni kultowe. Śpiewano je w świątyni, także podczas liturgii domowej (np. wieczery paschalnej), podobnie jak u katolików śpiewa się kolędy podczas wieczery wigilijnej. Śpiewano psalmy w synagogach i odczytywano odpowiednie fragmenty Pisma Świętego. Śpiewy synagogalne stały się wzorem dla młodych wspólnot chrześcijańskich, szczególnie wśród ludności pochodzenia żydowskiego (judeochrześcijanie). Melodie raczej nie były podobne do naszych, gdyż nie były zbudowane na skali ośmiotonowej (jak to jest obecnie). Wiele jest w Starym Testamencie informacji o śpiewie, śpiewakach i instrumentach¹¹. Skrót wiadomości na tematy muzyczne, głównie na temat instrumentów, stanowi Psalm 150. Czytamy tam: „Chwalcie Boga w Jego świątyni [...]. Chwalcie Go dźwiękiem rogu, chwalcie Go na harfie i cytrze! Chwalcie Go bębniem i tańcem, chwalcie Go na strunach i flecie! Chwalcie Go na cymbałach dźwięcznych, chwalcie Go na cymbałach brzęczących: Wszystko, co żyje, niech chwali Pana!”. Jak widać, grano na rogu, harfie, cytrze, bębnie, cymbałach, na flecie, a także na innych instrumentach, których tu nie wymieniono.

2. Muzyka i śpiew w tradycji helleńskiej. Na śpiew młodego Kościoła miały wpływ antyczne tradycje muzyczne. Muzyka w ogóle, w tym hymnografia, była bardzo rozwinięta w kulturze greckiej od najdawniejszych czasów. Znane są przede wszystkim dwa główne typy hymnów greckich: homeryckie

¹⁰ Por. *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, red. L.F. Cross – E.A. Livingstone, Oxford 1997, 1343: „Most modern scholars believe that that the Psalms come from a variety of authors and are of widely differing dates”.

¹¹ Por. R. Rachuta, *Muzyka w Biblii*, praca doktorska pod kierunkiem K. Ilskiego, miejsce i data nie są podane, pełny tekst: <https://repozytorium.amu.edu.pl.../Praca%doktorska20%Robert%20Rachuta.pdf> (dostęp 10.02.2018).

oraz orfickie. Nie wydaje się, aby autorzy hymnów ku czci Matki Bożej nawiązywali wprost do hymnów antycznych, ale fakt, że żyli i tworzyli w kraju, w którym od kilkunastu wieków komponowano i wykonywano różne hymny, mógł mieć wpływ na kompozytorów i poetów chrześcijańskich, nawet, jeśli nie byli oni tego zupełnie świadomi¹². Hymny greckie są dostępne w języku polskim w odpowiednich wydaniach książkowych oraz w internecie. Zasygnalizujemy szczególnie te, które adresowane są do bóstw helleńskich.

a) Hymny homeryckie. *Hymny do Zeusa i Hery, Hymny do Ateny, Hymny do Apollona i Muz, Hymn do Hermesa, Hymn do Aresa, Hymny do Afrodyty, Hymn do Posejdona, Hymn do Hefajstosa, Hymn do Matki bogów, Hymn do Artemidy, Hymn do Demeter, Hymn do Hestii, Hymn do Heliosa, Hymn do Selene, Hymn do Dionizosa, Hymn do Heraklesa o lwim sercu, Hymn do Asklepiosa, Hymn do Dioskurów*¹³.

b) Hymny orfickie. Zachował się powstały w II lub III w. anonimowy zbiór hymnów religijnych. Przypuszcza się, iż były dziełem jednego autora (Orfeusza). Powstałe prawdopodobnie w Azji Mniejszej utwory zostały przekazane w rękopisach wspólnie z *Hymnami homeryckimi* oraz hymnami Kallimacha i Proklosa. Zbiór obejmuje 87 krótkich pieśni religijnych, poprzedzonych wstępem adresowanym do Muzajosa. Hymny te, mające w większości formę litanii, adresowane są do poszczególnych bóstw greckich. Wymieniamy niektóre z nich: *Orfeusz do Muzajosa, Do Nocy, Do Uranosa, Do Protogonosa, Do Gwiazd, Na Heliosa, Hymn Pana, Hymn Heraklesa, Hymn Kronosa, Hymn Rei, Hymn Zeusa, Hymn Hery, Hymn Posejdona, Do Plutona, Hymn Zeusa pana piorunów, Hymn do Zeusa, Hymn, Morza, Hymn Gai, Hymn Persefony, Hymn Dionizosa*¹⁴, *Hymn Ateny, Hymn do Nike, Hymn Kuretów, Hymn Leto, Hymn Artemidy, Hymn Tytanów, Hymn Korybanta, Hymn Demeter Eleuzyńskiej, Hymn Hor, Hymn Semele, Hymn Nimf, Hymn Hermesa Chthoniosa, Hymn Erosa, Hymn Charyt, Hymn do Nomosu, Hymn Aresa, Hymn Hefajstosa, Hymn Asklepiosa, Hymn Hygiei, Hymn Erynii, Hymn Eumenid, Hymn Okeanosa, Hymn Hestii, Hymn Hypnosa*¹⁵.

Dla naszego tematu na uwagę zasługują także hymny antyczne do bogiń pogańskich. Przytoczymy kilka fragmentów.

¹² Por. E. Wellesz, *History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1962, 96-97: „It is a well-known fact that the revival of Platonism in the second century, the so-called Middle Platonism, facilitated the entry of Christianity into the world of Graeco-Roman civilization. Platonic musical theory could be adapted without difficulty to the teaching of the theologians, as will be shown in the next chapter. The connection between Greek philosophy and Christian ideal of music becomes even closer under the influence of Neoplatonism”.

¹³ Tekst grecki i polski: panteon.pl/Hymny-homeryckie.

¹⁴ Por. Kumaniecki, *Historia kultury*, s. 111: „Dionizos nie był dla orfików jedynie bogiem wina, lecz siłą wypełniającą wszechświat i jego twórcą. System orfików był więc systemem teologicznym. [...] Najwyższy rozwój orfizmu przypada na wiek VI”.

¹⁵ Tekst grecki i polski: pantheon.pl/Hymny-do-Bogow-hellenskich#orfickie. Tytuły hymnów nie są sformułowane w ten sam sposób; podajemy je tak, jak są one napisane na wskazanej stronie internetowej.

Z homeryckiego *Hymnu II do bogini Ateny*:

„Pallas Atenę, sławną boginię, zaczynam opiewać [...], miast opiekunkę, czcigodną dziewicę (παρθένον αἰδοίην), Tritogeneję (τριτογενῆ) mężną, którą urodził Dzeus samojeden [...]. Bądź pozdrowiona (χαίρε), córko ty Zeusa, co dzierży egidę”¹⁶.

Określenie „dziewica” (παρθένος) stosowane jest w odniesieniu do Maryi, tak w Nowym Testamencie¹⁷, jak i w pismach autorów chrześcijańskich. Poszczególne wersety *Akatystu* rozpoczynają się pozdrowieniem χαίρε, które jest tłumaczone jako „raduj się” oraz „bądź pozdrowiona”.

Z orfickiego *Hymnu Artemidy* (36): „Wysłuchaj mnie, o Królowo (βασιλεια), wieloimienna córo Zeusa”¹⁸. Wiadomo, że w piśmiennictwie chrześcijańskim określa się Maryję jako Królową. Autor określa Artemidę jako wieloimienią (πολυώνυμη); od najdawniejszych czasów chrześcijanie sławią Maryję określając Ją różnymi tytułami (imionami); w *Akatystie* jest 144 określeń Maryi.

Niezależnie od poszczególnych zwrotów i terminów, hymny ku czci bogiń helleńskich mogły stanowić dla poetów chrześcijańskich swego rodzaju model czy wzór od strony czysto formalnej. Przytoczymy jeden z hymnów do bogini Demeter:

„Deo, bogini wierna Matko, wieloimienne bóstwo,
 Boska Demeter, wychowująca dzielną młodzież, dawczyni rozkoszy,
 Dająca bogactwo bogini, żywicielko kłosów, dająca wszystko,
 Ciesząca się pokojem i znojną pracą [w polu],
 Opiekunko zasiewów i gleby, dawczyni stogów zboża i zielonych plonów,
 Która zamieszkujesz święte sześcienne [mury] Eleuzis,
 Powabna, ukochana, żywicielko wszystkich śmiertelnych,
 Która pierwsza zaprzęgała woły w wędzidło rolnika
 I uczyniłaś życie śmiertelnych dostatnim i bardzo szczęśliwym,
 Wzmagająca wzrost, współdomowniczko Bromiosa, wspaniale uczczona,
 Niosąca pochodnię, nieskałana, ciesząca się letnimi żniwami,
 Ty ziemska, ty objawiająca się, tyś życzliwa dla wszystkich.
 Ciesząca się dziećmi i kochająca je, boska, wychowująca młodzież dziewico,
 Wokół twojego tronu krąży kolistymi ruchami
 Wóz zaprzęgnięty w smoki, wykrzykująca [radośnie] «elaj»,
 Pojedynczo urodzona, wielodzietna bogini, wielka władczyni śmiertelnych,
 Której rozliczne kształty są kwieciste, święcie kwitnące.
 Przybądź, błogosławiona, godna czci, obsypująca owocami lata,

¹⁶ Pantheon.pl/node-16.

¹⁷ Łk 1, 26: „W szóstym miesiącu posłał Bóg anioła Gabriela do miasta w Galilei, zwanego Nazaret, do Dziewicy (πρὸς παρθένον) poślubionej mężowi, imieniem Józef, z rodu Dawida, a Dziewicy (τῆς παρθένου) było na imię Maryja. Anioł wszedł do Niej i rzekł: Bądź pozdrowiona (χαίρε), pełna łaski, Pan z Tobą”.

¹⁸ Pantheon.pl/Orfeusz-Hymn-Artemidy-36.

Sprowadzając pokój i rozkoszną zbożność
I szczęśny dostatek, wraz z królującym zdrowiem”¹⁹.

Powyższy hymn skierowany do Demeter zupełnie odbiega treścią od hymnów i modlitw kierowanych do Maryi, ale jest nieco zbliżony, gdy chodzi o ton liryczny oraz metodę literacką. Zbieżność niektórych określeń i terminów w greckiej poezji klasycznej i chrześcijańskiej nie wynika z zapożyczeń co do treści, lecz raczej z tego, że posługiwano się tym samym greckim językiem. Podobnie, gdy chodzi o formy literackie: ponieważ istniała bogata tradycja w kompozycji hymnów ku czci bogiń helleńskich, ten warsztat można było wykorzystać do tworzenia poematów ku czci Maryi. Wydaje się, że na formację muzyczną chrześcijan mogły mieć wpływ śpiewy wykonywane w teatrze. Eurypides przywrócił muzyce jej pierwotny udział z tą różnicą, że przydzielił aktorom dłuższe partie śpiewane i wielkie arie solowe²⁰. Dodajmy, że różnego rodzaju śpiewy i aklamację wykonywane były podczas uroczystości czy to religijnych czy państwowych. Wychowanie muzyczne stanowiło istotny punkt pracy w szkołach starożytnych²¹.

Można sobie wyobrazić, że chrześcijanie pierwszych wieków wykształceni na literaturze, w tym poezji klasycznej, byli wrażliwi na piękno stylu poezji chrześcijańskiej. Łaciński poeta Sedulius Caelius, żyjący w V w., pisał do przyjaciela Macedoniusza, że podjął się opracować *Poemat Paschalny*, sięgając po klasyczną metodę, ponieważ wiedział, że są tacy, którzy

„gdy, zobaczą to, co osłodzone powabem wierszy, przyjmują z takim pragnieniem serca, że częściej to powtarzając, układają i wdrażają sobie w pamięci. Myślę, że nie należy gardzić przejawem ich usposobienia [...], aby każdego jego własną zdolnością dobrowolnie pozyskać dla Boga”²².

W podobnym środowisku działali zapewne inni twórcy chrześcijańscy, w tym autor *Akatystu*. W tym sensie hymnografia antyczna mogła mieć wpływ na hymnografię chrześcijańską, pomimo że chrześcijanie starali się unikać poezji pogańskiej, a szczególnie utworów na cześć bogów greckich czy rzymskich.

3. Hymny chrześcijańskie. W Nowym Testamencie nie ma wprost informacji o muzyce i śpiewie, ale w tekście Nowego Testamentu są hymny (1Kor

¹⁹ Pantheon.pl/Orfeusz-Hymn-Demeter-Eleuzyjskiej-40.

²⁰ Por. Kumaniecki, *Historia kultury*, s. 177-178: „W pieśniach chóralnych tragicy używali przede wszystkim tonacji doryckiej ze względu na jej majestatyczny charakter oraz spokrewnionej z nią tonacji miksolidyjskiej, czyli hyperdoryckiej o charakterze patetycznym”.

²¹ Por. H.-I. Marrou, *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, t. 1: *Le monde grec*, Paris 1948, reprint 2000, 75: „Il reste vrai que l'ancienne éducation plaçait au premier rang, dans cette catégorie, la musique au sens étroit du mot, la musique vocale et instrumentale [...]. Agissant sur l'homme tout entier, l'enseignement du cithariste contribuait lui aussi à former les jeunes à la maîtrise de soi (σωφοσύνη), à les rendre plus civilisés”.

²² Sedulius Caelius, *Epistula ad Macedonium*, w: tenże, *Opera omnia. Dzieła wszystkie*, tłum. H. Wojtowicz, Lublin 1999, 79.

13, 1-12; Ef 1, 1-14; Kol 1, 15-13). Jeden z nich, *Magnificat*, jako śpiew Maryi wyraża Jej samoświadomość: „Wtedy Maryja rzekła: Wielbi dusza moja Pana, i raduje się duch mój w Bogu, moim Zbawcy. Bo wejrzał na uniżenie Służebnicy swojej. Oto błogosławić mnie będą wszystkie pokolenia, gdyż wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmocny” (Lk 1, 46-56). W listach św. Pawła czytamy: „Słowo Chrystusa niech w was przebywa z całym swym bogactwem: z wszelką mądrością nauczając i napominając się wzajemnie przez psalmy, hymny i pieśni duchowe, z wdzięcznością śpiewając Bogu w waszych sercach” (Kol 3, 16-17; por. Ef 5, 19). Chodzi tu o śpiewy o charakterze dziękczynnym i laudacyjnym.

Andrzej Suski, komentując powyższe wezwanie skierowane przez Apostoła Narodów do chrześcijan, umieszczone w liście do Kolosan i w liście do Efezjan, pisze:

„Samo wyrażenie oraz jego kontekst nie dają podstaw do rozróżnień znaczeniowych pomiędzy psalmem, hymnem i pieśnią, stąd wypada trzem rzeczownikom przypisać znaczenie synonimiczne. Potwierdza to również zastosowanie tychże słów w literaturze judeo-hellenistycznej, gdzie używano je zamiennie. Na uwagę zasługuje fakt, że Ef 5, 19, bardziej niż Kol 3,16, uwidatnia muzyczny aspekt hymnów, ponieważ oprócz imiesłowu *adontes* umieszcza także imiesłów *psallontes*. Prawdopodobnie hymny komponowano z myślą o śpiewie”²³.

Dla naszego tematu ważne jest to, że chrześcijanie już w czasach apostoelskich oddawali Bogu cześć przez śpiew i z myślą o liturgii lub innych formach modlitwy komponowali odpowiednie utwory. A. Suski dodaje, że „hymny stanowiły ważny element kultu sprawowanego we wspólnocie”²⁴.

Do najstarszych zabytków hymnicznych młodego Kościoła należy hymn liturgiczny *Didache (Nauka dwunastu Apostołów)* z przełomu I i II w. Rozpoczyna się on od słów dziękczynienia Bogu Ojcu za świętą winorośl Dawida objawioną przez Jezusa²⁵. Ten hymn jest śpiewany obecnie w kościołach, przy czym melodia jest współczesna.

O tym, że chrześcijanie śpiewali podczas zgromadzeń liturgicznych, nawet wtedy, gdy odbywali je po kryjomu, świadczy m.in. list Pliniusza Młodszego, zarządcy Pontu i Bitynii, do cesarza Trajana, w którym autor pisze, że chrześcijanie mieli zwyczaj zbierać się o świcie i śpiewać hymny na cześć Chrystusa jako Boga²⁶. Po łacinie użyty jest tu zwrot *carmen dicere*, co dosłownie mogłoby znaczyć „recytować”, ale już Tertulian interpretował ten zwrot w znaczeniu

²³ A. Suski, *Hymniczne cytaty Nowego Testamentu w świetle „Formgeschichte”*, StPł 15 (1977) 10-11. Por. H. Langkammer, *Chrytologiczne hymny Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*, Katowice 1976.

²⁴ Suski, *Hymniczne cytaty*, s. 11.

²⁵ Por. *Didache* IX 1 - X 7.

²⁶ Por. Plinius Minor, *Epistula ad Traianum*.

„śpiewać”²⁷. A. Suski, podobnie jak inni badacze, uważa, że w liście Pliniusza łacińskie słowo *carmen* jest odpowiednikiem greckiego słowa ὕμνος.

Znawcy muzyki wczesnochrześcijańskiej podkreślają, że najstarsze hymny chrześcijańskie były wzorowane na śpiewach synagogałnych, a w późniejszych hymnach dostrzega się coraz bardziej wpływ hymnografii klasycznej, głównie greckiej²⁸. W miarę upływu czasu, szczególnie na Wschodzie, rozwinęły się różne formy muzyczne (hymniczne)²⁹. Wymienimy niektóre w sposób bardzo ogólny:

Znano formę śpiewu określaną jako troparion³⁰; była to początkowo krótka modlitwa, zwykle jednozwrotkowa, którą śpiewano jako refren pomiędzy wersetami psalmu; wyrażała ona treść obchodzonego święta. Hymny śpiewano głównie w kościołach, gdzie przychodzili ludzie z okolicy; śpiewano je przede wszystkim podczas czuwań modlitewnych przed większymi świętami (*vigiliae*). Mnisi, szczególnie na pustyni, początkowo byli nastawieni niezbyt pozytywnie do hymnów, a może i do śpiewu w ogóle, później jednakże zaczęli śpiewać psalmy, a z czasem i hymny przedostawały się do klasztorów³¹. Później troparia śpiewano przy godzinach kanonicznych, np. Jutrzni czy Nieszporach³². Z czasem troparia rozwinęły się w samodzielne hymny. Śpiewano je solo lub chóralnie³³. Istniały też mniejsze formy hymniczne jak *kathismaty* i *eksposteilaria*; były to krótkie utwory o tematyce dnia, śpiewane z wybranymi wersetami psalmów, które nazywano *stichera*.

Z czasem popularne stały się tryptyki, czyli hymny składające się z trzech części. Układano je na cześć Chrystusa i świętych. Znany jest na przykład hymn ku czci Athenadora († 269), biskupa i męczennika³⁴. Komponowano także tryptyki ku czci Matki Bożej.

²⁷ Por. Tertullianus, *Apologeticum* II 6, *Documenta Catholica Omnia*, 0160-0220 Tertullianus, *Apologeticum*, LT: „Plinius enim Secundus [...] consuluit tunc Traianum imperatorem, adlegans praeter obstinationem non sacrificandi nihil aliud se de sacramentis eorum comperisse quam coetus antelucanos ad canendum Christo ut Deo”.

²⁸ Por. Wellesz, *History of Byzantine Music*, s. 147: „From the very beginnings of an independent Christian poetry, new hymns were modeled on patterns known from the Jewish service. Later on, when Christians came into closer touch with the surrounding pagan civilization, a new type of hymn was added, modelled on Hellenistic pagan poetry”.

²⁹ Są one przedstawione w ogólnym zarysie w: *Wschód Zachodowi. Greckie hymny ku czci łacińskiego biskupa Ambrożego z Mediolanu*, tłum. G. Jaśkiewicz, Lublin 2012; tamże: Grzywaczewski, *Wstęp*, s. 9-18. Por. G. Pasini, *Le fonti greche su San' Ambrogio di Milano*, SAEMO 24/1, Milano – Roma 1990, 336-431.

³⁰ Por. *Troparion*, w: B. Nadolski, *Leksykon Liturgii*, Poznań 2006, 1632.

³¹ Por. Wellesz, *History of Byzantine Music*, s. 171: „Monks of the strict rule, anchorites and hermits, rejected [...] every kind of singing”. Tak było na przykład wśród mnichów na pustyniach w Egipcie.

³² Por. tamże, s. 174: „The Troparia had their fixed position in the Canonical Hours”.

³³ Por. tamże, s. 175: „Troparion need not to be performed by a single person, but it could also be sung by a choir”.

³⁴ Por. *Wschód Zachodowi*, s. 58-56.

Kontakiony (kontakia), kontakaria – to jakby śpiewane homilie³⁵; są tam treści dogmatyczne, ale w mniejszym stopniu; takie śpiewy wykonywano często w ramach Jutrzni i Nieszporów. Kontakion jako rodzaj hymnu składa się z mniejszych części³⁶. Kontakia miały określoną budowę: *prooimion* – wstęp ujmujący treść dnia (święta); nazywano tę część utworu także *kukulion*. Często z niego się wyłaniał refren, powtarzany wielokrotnie. Kontakion składał się z wielu, czasem do 30, zwrotek (*ikoi*, niektórzy piszą *oikoi*). Kontakia należały do ważniejszych form śpiewu kościelnego na Wschodzie w okresie bizantyńskim; to określenie jest nieprecyzyjne; niektórzy umieszczają go pomiędzy dojściem do władzy cesarza Justyniana (527) a upadkiem Konstantynopola (1453). Jako bizantyńskie określa się to, co powstało w greckiej strefie językowej, po rozluźnieniu związku Wschodu z Rzymem. Włodzimierz Wołoszuk pisze, że „starożytny kontakion był szczególnie popularny na przełomie V i VI wieku”³⁷. W klasztorach wykonywano kontakion podczas *officium* rannego, po odczytaniu Ewangelii.

Do wybitnych autorów różnych pieśni, w tym kontaktów, należy św. Roman Pieśniarz († 560), na Zachodzie nazywa się go Melodos. Pochodził on z Syrii, możliwe, że był pochodzenia żydowskiego³⁸. Mówi się, że miał szczególny charyzmat do kontaktów. Hans Wilhelm Haussing powtarza pogląd innych historyków jakoby „Romanos miał napisać blisko tysiąc kontaktów”³⁹.

Kontakiony były popularne na Wschodzie jako kunstowne hymny składające się najczęściej z 9 części zwanych odami; każda oda wyrażała nieco inne treści. To określenie pochodzi od słowa *ódós*, które znaczy: droga. Wybitnym autorem kontaktów był św. Andrzej z Krety († 740). Liczne kontakiony przypisuje się św. Janowi Damasceńskiemu (675-749); znany jest też Józef z Sycylii († 886) oraz Teofan († 845) mnich z klasztoru św. Saby w Palestynie. Wiele jest różnych hymnów i pieśni, których autorzy pozostają nieznanymi. Czasem biskupom uzdolnionym muzycznie przypisywano autorstwo różnych hymnów, dlatego, że popierali ich śpiew w kościele oraz pozostawili je w swoich bibliotekach.

Komponowano i wykonywano także theotokiony (theotokia) – hymny ku czci Boga, a także Maryi – zawierające treści teologiczne; celem ich śpiewa-

³⁵ Por. J. Grosdidier de Matons, *Recherches sur Romanos le Mélode et sur les origines de Kontakion*, Paris 1961, 176: „Le kontakion est une homélie, ou, à la différence du canon qui est un poème lyrique, le texte est plus important que la musique. Le chant devrait être simple et peu orne”.

³⁶ Por. H.-G. Beck, *Kirche und theologische Litteratur im Byzantinischen Reich*, München 1959, 263: „Hymnengeschichtlich könnte man sagen, das Kontakion bestehe aus einer Vielzahl von ungleichzeitigen Troparien. Die Strophen werden denn auch Troparien oder noch *oikoï* genannt”.

³⁷ W. Wołoszuk, *Kontakion*, EK IX 744.

³⁸ Por. Wellesz, *History of Byzantine Music*, s. 183: „The association of the name of Romanus with the rise of the Kontakion makes it possible to fix the date of its reception into Byzantine liturgy within the first decades of the sixth century. Romanus was a Jew by birth. He was born at Emesa, the Orontes, became a deacon at Berytus, and went to Constantinople in the days of Anastasius I (491-518) to join the clergy of the Theotokos church”.

³⁹ H.W. Haussing, *Historia kultury bizantyńskiej*, tłum. T. Zabłudowski, Warszawa 1969, 236.

nia był zarówno kult jak też propagowanie określonych treści teologicznych. Przykładem tego rodzaju kompozycji mogą być różnego rodzaju hymny układane w greckiej strefie językowej ku czci św. Ambrożego z Mediolanu; ich polskie tłumaczenie znajduje się w cytowanym powyżej opracowaniu *Wschód Zachodowi*⁴⁰.

Stopniowo rozwijały się, szczególnie na Wschodzie, ale i na Zachodzie, śpiewy, w których diakon wypowiadał modlitwy, a lud powtarzał tę samą aklamację, na przykład *Kyrie eleison*. Wspomina o tym Egeria⁴¹. Tego rodzaju modlitwne wezwania nazywano po grecku *συνάπται*, a po starosłowiańsku *ektienia*. Pojawiły się też litanie: wyliczanie poszczególnych tytułów czy przymiotów Chrystusa, Matki Bożej czy któregoś ze świętych. Istniały też różnego rodzaju *suplikacje* oraz *rogationes*, czyli modlitwy zanoszone w trudnych okolicznościach. Przykładem śpiewu wczesnochrześcijańskiego na Zachodzie może być hymn *Chwała na wysokości Bogu*⁴², który jest śpiewany w Kościele łacińskim w święta. Hymn *Ciebie Boga wychwalamy*, nieznanego autora, pochodzi z okresu późniejszego⁴³.

4. Kult Maryi w młodym chrześcijaństwie. Zapowiedź kultu Maryi widzimy w Nowym Testamencie. Anioł wita Maryję słowami: „Bądź pozdrowiona, pełna łaski, Pan z Tobą. Błogosławiona jesteś między niewiastami” (Łk 1, 28). Mamy tu i pozdrowienie (*χαίρε*) i stwierdzenie pełni łaski (*κεχαριτωμένη*); to zakłada wolność od grzechu, na tym stwierdzeniu opiera się wiara w niepokalane poczęcie. Jest i stwierdzenie, że Maryja jest osobą wyjątkową, inną niż wszystkie niewiasty. Maryja zaakceptowała to przesłanie. Podczas spotkania z Elżbietą powiedziała: „Błogosławioną zwać mnie będą wszystkie narody, gdyż wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmocny” (Łk 1, 48). Tematyka maryjna pojawia się w najstarszych pismach chrześcijańskich, tak wschodnich, jak i zachodnich.

a) Autorzy wschodni. Św. Justyn (100-167) komentował w odniesieniu do Maryi prorocstwo Izajasza: „Oto Panna pocznie i porodzi Syna” (Iz 7, 14)⁴⁴. Św. Ireneusz (140-202) prowadził rozważania na bazie: Adam – Chrystus;

⁴⁰ Zob. nota 7.

⁴¹ Por. Egeria, *Itinerarium seu Peregrinatio ad loca sancta* 4.

⁴² Por. N.M. Denis-Boulet, *Analyse des rites et des prières de la messe*, w: *L'Église en prière*, éd. A.G. Martimort, Paris 1961, 335: „Le *Gloria* fait partie d'une courte série d'hymnes très vénérables remontant à la primitive Eglise, composées à la manière des psaumes et continuant la tradition des hymnes du Nouveau Testament”.

⁴³ Por. M. Wysocki, *Autorstwo „Te Deum” w świetle współczesnych badań*, „E-Patrologos” 1 (2015) z. 4, 51: „Najwcześniejsze źródła nie wspominają w ogóle, kto był autorem *Te Deum*”. Niektórzy przypisywali autorstwo tego hymnu św. Ambrożemu, inni Augustynowi, jeszcze inni św. Nicetasowi z Remezjany. Ponieważ w tekście hymnu da się wyróżnić kilka części, M. Wysocki stwierdza: „Nie podobna mówić o jednym autorze, ale tylko o redaktorze, który znaną już część z II wieku ewentualnie rozszerzył w IV wieku, względnie wszystkie trzy części zestawiał” (tamże, s. 58).

⁴⁴ Por. Iustinus, *Apologia* 1 33.

Ewa – Maryja. Stwierdził między innymi, że Dziewica Maryja rozwiązała przez swą wiarę to, co dziewica Ewa związała przez swą niewiarę⁴⁵. Są to fragmenty rozważań raczej teoretycznych (teologicznych). Orygenes (185-254) natomiast napisał, a zapewne i wygłosił, homilię na temat Nawiedzenia Najświętszej Panny oraz na temat hymnu *Magnificat*⁴⁶. Homilia jest częścią liturgii, jest zatem wyrazem kultu już istniejącego.

Ogólnie mówiąc, teologowie i duszpasterze I i II w. byli dyskretni, gdy chodzi o pisanie i mówienie o Maryi oraz o oddawanie Jej publicznego kultu z obawy, by nie budzić skojarzeń z kultem bogiń pogańskich. Szczególnie niebezpieczne było rozważanie nawiedzenia Maryi przez anioła i dziewicze poczęcie (bez udziału ziemskiego ojca), gdyż to przypominało baśnie pogańskie (mitologiczne) o kontaktach cielesnych bogów helleńskich z niektórymi kobietami; z tego rodzaju związków rodzili się (rzekomo) tzw. herosi, czyli ludzie wyjątkowo zdolni, którzy dochodzili do wielkich rzeczy w polityce (jako wybitni wodzowie, królowie czy cesarze), także w dziedzinie sztuki (poeci, śpiewacy) lub w umiejętnościach tajemnych (cudotwórcy czy magowie). O tym, jak głęboko były zakorzenione takie baśnie w świadomości ludzi, świadczy historia opowiedziana przez Józefa Flawiusza⁴⁷.

Jednym z najwcześniejszych i najwybitniejszych autorów pieśni i hymnów jest św. Efreem Syryjczyk († 373). Układał on pieśni ku czci Matki Bożej, na przykład: *Pieśń o Najśw. Maryi Pannie* (I), *Pieśń o Najśw. Maryi Pannie* (II), *Pieśń o Ewie i Maryi*, *Pieśń o Maryi do Boskiego Dziecięcia*, *Pieśń o Maryi i o mędrcach*, *Pieśń o Maryi, Symeonie i Dziecięciu*, *Pieśń ku chwale Bożej Rodzicielki i Dziewicy Maryi*, *Żale Najśw. Maryi Panny nad cierpiącym Jezusem*. Posiadamy je w języku polskim⁴⁸.

O Matce Bożej pisali tacy autorzy, jak: Bazyl Wielki († 379), Jan Chryzostom († 407), Cyryl Aleksandryjski († 444). W jednej z jego mów tego ostatniego znajdują się wyrażenia podobne do tych, które znajdują się w *Akatyście*. Przytaczamy jeden fragment z mowy Cyryla:

„Witaj nam Święta, pełna tajemnic Trójco, Tyś nas wszystkich w tym kościele Bogarodzicy zgromadziła.

Witaj, Bogarodzico (χαίρε, ὁ Θεοτόκος), czcigodny świata całego klejnocie, światło, co nie gaśnie, korono dziewictwa, berło prawowiernej nauki, niezniszczalna świątynio, domie Nieogarnionego, Matko Dziewico. Dzięki Tobie w Ewangelii błogosławionym się zwie Ten, który idzie w imię Pańskie (Mt 21, 9).

⁴⁵ Por. Irenaeus, *Adversus haereses* 3, 22.

⁴⁶ Por. Origenes, *Homiliae in Lucam* 7, ed. H. Crouzel – F. Fournier – P. Perichon, SCh 87, Paris 1962, 154-162, tłum. W. Kania: Orygenes, *Homilia na Nawiedzenie Najśw. Panny*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 26-29; tamże 8, SCh 87, 164-172, tłum. W. Kania: Orygenes, *Homilia na temat hymnu Magnificat*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, 30-32.

⁴⁷ Por. Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae* XVIII 3, 3-4.

⁴⁸ Por. *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, s. 33-75.

Witaj, Tyś Nieskończonego w swym łonie dziewiczym nosiła.
 Dzięki Tobie czczona jest Trójca,
 Dzięki Tobie w całym świecie hołd odbiera Krzyż drogocenny,
 Dzięki Tobie cieszy się niebo, radują się aniołowie i archaniołowie, uciekają demony.
 Dzięki Tobie cały świat pogrążony w służbie bałwanom poznaje prawdę,
 wierni otrzymują chrzest i olej wesela⁴⁹.
 Dzięki Tobie na całym okręgu ziemskim powstają kościoły i narody wchodzą na drogę pokuty.
 Dzięki Tobie Jednorodzony Syn Boży zajaśniał jako światło wśród tych, co siedzieli w ciemnościach i w cieniu śmierci.
 Dzięki Tobie prorocy prorokowali, a apostołowie głosili Dobrą Nowinę.
 Dzięki Tobie umarli zmartwychwstają, a rządzący sprawują władzę⁵⁰.

Pozdrowienie „witaj” (χαίρε), które tutaj występuje, wielokrotnie powtarza się w *Akatystcie*. Cyryl, zanim zacznie mówić o Maryi, zwraca się do Trójcy Świętej. Autor *Akatysty* na początku zwraca się do Chrystusa mówiąc:

„Kiedy (archanioł) ujrzał, że na jego bezcielesny głos, bierzesz na siebie ciało, Panie (Κύριε), stanął w zachwycie⁵¹.”

Cyryl wypowiada wiele laudacji pod adresem Maryi mając świadomość, że znajduje się wobec Trójcy Świętej. Autor *Akatysty*, wypowiada wiele laudacji pod adresem Maryi, mając świadomość, że znajduje się w obecności Chrystusa. W jednej z inwokacji Cyryla, skierowanej do Maryi, mianowicie: „Dzięki Tobie czczona jest Trójca” można dostrzec podobieństwo do jednej z inwokacji w *Akatystcie*: „Witaj, oświecająca wyznawców Trójcy (Τριάδος)”⁵². Cyryl Aleksandryjski przedstawia Maryję jako Tę, która sprawia radość aniołom, a demony przyprawia o szok i rozpędza je. Podobna myśl znajduje się w *Akatystcie*: „Witaj, cudzie, o którym brak jest słów aniołom. Witaj, rano

⁴⁹ W Kościele wschodnim po chrzcie (odpuszczenie grzechów i włączenie do Kościoła) następuje namaszczenie olejem (dar Ducha Świętego). Potem nie ma bierzmowania jako oddzielnego sakramentu.

⁵⁰ Cyrillus Alexandrinus, *Homilia IV. De Maria deipara in Nestorium*, PG 77, 992-996, tłum. W. Kania: Cyryl Aleksandryjski, *Mowa soborowa ku czci Bogarodzicy*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, s. 101. W dalszej części tej Mowy Cyryl napiętnował Nestoriusza, który – jak wiadomo – odrzucał tytuł Bogurodzica (*Theotokos*). Mówił między innymi: „Któż ci radził głosić tę zgubną naukę? Któż ci pomagał szerzyć tę nieszczęsną chorobę? [...]. W nadziei zdobycia władzy nad wszystkimi kościołami zapomniałeś o Tym, który cię z gnoju wywiódł do niebiańskiej godności. Patrząc na stworzenie straciłeś z oczu Stwórcę. Bałamuciłeś świat zwodniczymi mowami, bluźniłeś świątyni Bożej, dzieliłeś Tego, który się narodził z Maryi, siałeś błędy i szaleństwo, które trudno będzie wykorzenić” (tamże, s. 103). Było to za panowania cesarza Teodozjusza I.

⁵¹ *Akatyst ku czci Bogurodzicy, oikos I* (strofa wstępna), tłum. www.cyrylimetody.marianie.pl/akatystbt.html (dostęp 10.02.2018).

⁵² Tamże, *oikos* (strofa) IX, *chairesmos* (pozdrowienie) 4.

zadana demonom⁵³. Po grecku jest to nawet powiedziane do rymu: „Χαίρε, τὸ τῶν ἀγγελῶν [...] θαῦμα. Χαίρε, τὸ τῶν δαιμονίων [...] τραῦμα⁵⁴”. W dalszej części hymnu jest powiedziane: „Witaj, która piekło ogołocas⁵⁵”. Cyryl podkreśla, że „świat pogrążony w służbie bałwanom poznaje prawdę” dzięki Maryi. Autor *Akatystu* śpiewa: „Witaj, ujawniająca ułudę bałwanów (τῶν εἰδώλων)⁵⁵”.

O Matce Bożej pisali także inni autorzy jak Proklos z Konstantynopola († 446), German z Konstantynopola († 737), Jan Damasceński († 749). Wiele pisali o Matce Bożej autorzy późniejsi. Liczne są w tekście *Akatystu* referencje do autorów wczesnochrześcijańskich⁵⁶.

b) Autorzy zachodni⁵⁷. Obszerny komentarz do słów Izajasza „Oto Panna pocznie i porodzi Syna” (Iz 7, 14) znajdujemy u Tertuliana († 220). Pisze on między innymi:

„Panna poczęła i porodziła Emanuela, to jest Boga z nami. Na tym polegają nowe narodziny, że człowiek rodzi się w Bogu, odkąd Bóg narodził się człowieku, przyjąwszy ciało ze starego nasienia bez tego nasienia⁵⁸”.

Hipolit Rzymski († 235) nazywał Maryję Matką Człowieka i Boga i podkreślał, że Chrystus narodził się z Ducha Świętego i Maryi⁵⁹.

O Maryi pisali inni autorzy jak: św. Hilary z Poitiers († 367), św. Ambroży († 397), św. Zenon z Werony († 375), św. Hieronim († 419), św. Maksym z Turynu († 423), św. Augustyn († 430), Jan Kasjan († 435), św. Piotr Chryzolog z Rawenny († 450), św. Leon Wielki († 460), św. Fulgencjusz († 533), św. Grzegorz Wielki († 604), św. Ildefons z Toledo († 667). Podobnie, jak na Wschodzie, pisali o Maryi liczni autorzy późniejsi. Trudno by się dopatrzeć wpływów łacińskich w tekście *Akatystu*, a ewentualne podobieństwa mogą pochodzić z faktu wyznawania tej samej wiary chrześcijańskiej na Wschodzie i Zachodzie, w tym z akceptacji tej samej nauki o Matce Bożej.

Przełomowe znaczenie miała uchwała Soboru w Efezie (431) zwołanego za zgodą papieża Celestyna; na pierwszej sesji soborowej w dniu 22 czerwca 431 roku odczytano drugi list Cyryla biskupa Aleksandrii do Nestoriusza biskupa Konstantynopola⁶⁰. Dotyczył on przede wszystkim natury Chrystusa. Czytamy tam między innymi:

⁵³ Tamże, *oikos* III, *chairesmoi* 7 i 8.

⁵⁴ Tamże, *oikos* VI, *chairesmos* 11.

⁵⁵ Tamże, *oikos* XI, *chairesmos* 4.

⁵⁶ Por. Toniolo, *Akathistos*, s. 145-344.

⁵⁷ Wybór tekstów maryjnych autorów łacińskich posiadamy w języku polskim: *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, tłum. W. Eborowicz – W. Kania, Niepokalanów 1981.

⁵⁸ Tertullianus, *De carne Christi* 17, 2-3, ed. J.-P. Mahé, SCh 216, Paris 1975, 280, tłum. W. Eborowicz: Tertulian, *O ciele Chrystusa* 17, w: *Ojcowie Kościoła łacińscy*, s. 21.

⁵⁹ Por. Hippolytus, *Benedictiones Isaac et Iacob*.

⁶⁰ Por. M. Starowieyski, *Sobory Kościoła niepodzielonego*, Tarnów 1994, 65: „Odczytano wyznanie wiary «Soboru 318 Ojców» (to znaczy nicejskie), następnie drugi list Cyryla do Nestoriusza

„Słowo Boże przyjęło ludzkie ciało i stało się człowiekiem. Nie mówimy, że natura Słowa (τοῦ λόγου φύσις) zmieniła się w ciało ani że zamieniła się w pełnego człowieka, złożonego z ciała i duszy, lecz twierdzimy raczej, że Słowo jednocząc się przez unię hipostatyczną (καθ' ὑπόστασιν) z ciałem ożywionym rozumną duszą, stało się człowiekiem w sposób nie do wypowiedzenia i nie do pojęcia i że zostało nazwane Synem Człowieczym (υἱὸς ἀνθρώπου)”⁶¹.

Dla naszego tematu ważne jest to, że sobór przyznał Maryi tytuł Bogurodzica (Θεοτόκος), którego już wcześniej używali niektórzy autorzy⁶². Na to właśnie powoływał się Cyryl z swoim liście do Nestoriusza:

„Tak samo myśleli święci Ojcowie. Przeto nie wahali się nazwać świętej Dziewicy Bogarodzicą (θεοτόκον εἰπεῖν τὴν ἁγίαν παρθένον)”⁶³.

Tenże tytuł znajduje się również w trzecim liście Cyryla do Nestoriusza, który także odczytano na soborze. Czytamy w nim:

„Ponieważ święta Dziewica (ἡ ἁγία παρθένος) urodziła cieleśnie Boga zjednoczonego hipostatycznie z ciałem, mówimy, że jest ona Bogarodzicą (θεοτόκον)”⁶⁴.

Dodajmy, że Cyryl Aleksandryjski pozostawał w kontakcie z papieżem Celestynem, gdy chodzi o zwalczanie poglądów Nestoriusza.

Historyk Sokrates Scholastyk nie wchodzi w szczegóły doktrynalne, lecz opisuje burzliwy przebieg obrad soboru w Efezie⁶⁵. Teologowie na ogół są zgodni co do znaczenia tego soboru dla teologii w ogóle oraz dla mariologii⁶⁶. Przyczynił się on do odrzucenia teorii nestoriańskich, a także sprawił, że kult Maryi zaczął się rozwijać w sposób bardziej dynamiczny niż poprzednio, co uwidoczniło się w liturgii, tak na Wschodzie⁶⁷, jak i na Zachodzie⁶⁸. Kallistos Ware, teolog prawosławny, pisze, że „znaczenie słowa *Theotokos* jest tak samo

i po głosowaniu, czy jest on zgodny z wyznaniem wiary, został przez sobór przyjęty. Trzeci list Cyryla i jego anatematyzmy wprawdzie odczytano, ale nie głosowano nad nimi”.

⁶¹ Cyrillus Alexandrinus, *Epistula ad Nestorium* 2, 3, DSP 1, Kraków 2001, 113.

⁶² Por. Starowieyski, *Le titre Θεοτόκος*, s. 236-242.

⁶³ Cyrillus Alexandrinus, *Epistula ad Nestorium* 2, 6, DSP 1, s. 117-119.

⁶⁴ Tenże, *Epistula ad Nestorium* 3, 26, DSP 1, s. 151.

⁶⁵ Por. Socrates Scholasticus, HE VII 34. Zob. A. d'Alès, *Dogme d'Ephèse*, Paris 1931, 116-156.

⁶⁶ Por. *Maryja w tajemnicy Chrystusa*, red. C. Napiórkowski – S. Longosz, Niepokalanów 1997.

⁶⁷ Por. Denis-Boulet, *Analyse des rites*, s. 395: „Les liturgies orientales ont introduit dans l'anaphore la mémoire de la Vierge après le Concile d'Ephèse. C'est d'ailleurs la seule mention de Marie que fit la messe antique. *Gloriosae, semper virginis, Genetricis Dei* – les trois titres sont les mêmes qu'aux diptyques égyptiennes du VIe siècle”.

⁶⁸ Por. Dom B. Capelle, *Les fêtes mariales*, w: *L'Église en prière*, s. 747: „Un culte théologique de la Vierge Marie apparaît déjà dans le *Communicantes* de la messe [...]. Le titre *Genetrix Dei* que l'on y donne à la Vierge est à remarquer [...]. Or l'insertion du *Communicantes* dans le canon de la messe est antérieure au pontificat de S. Léon (440-461)”.

ważne dla doktryny o Wcieleniu jak słowo *homoousios* w nauce o Trójcy⁶⁹. Część chrześcijan w Syrii i Mezopotamii nie przyjęła uchwał tego soboru⁷⁰, jednakże w Kościołach wschodnich, szczególnie w Syrii, kult Maryi istniał już wcześniej i rozwijał się nadal. Jerzy Woźniak podkreśla, że „większość monofizytów (w Syrii) poparła stanowisko Soboru Efeskiego i wystąpili oni w obronie *Theotokos*”⁷¹. Na Wschodzie, szczególnie w tradycji judeo-chrześcijańskiej, czczono Maryję jako typ i obraz Kościoła⁷².

5. Okoliczności pojawienia się hymnu *Akatyst*. Słowo ἀκάθιστος znaczy „nie siedzący”, czyli jest to hymn, który należało śpiewać w postawie stojącej. Jest to postawa zasadnicza w Kościele wschodnim. W postawie stojącej należało zanosić modlitwy przede wszystkim w niedzielę i w uroczyste święta. Od strony muzycznej jest to dzieło bizantyńskie wyjątkowej wartości. Wydaje się, że melodia, jaką znamy obecnie, nadająca się do wykonania wielogłosowego, jest późniejsza, bowiem śpiewy greckie, szczególnie kościelne, były zasadniczo jednogłosowe.

Główną treścią *Akatystu* jest tajemnica Wcielenia. Pierwsza część ma charakter bardziej narracyjny, a druga bardziej spekulacyjny i liryczny. Liczne wezwania modlitewne (χαίρεσμοί) skierowane do Maryi ukazują ścisły związek mariologii z chrystologią⁷³. Według najstarszych źródeł wykonano go po raz pierwszy w Konstantynopolu w kościele Blakheranai w nocy 7 sierpnia 626 r. w czasie nocnego czuwania o charakterze dziękczynnym za odparcie ataku wrogów (Persów) na miasto stołeczne⁷⁴. Było to za cesarza Herakliusza i patriarchy był Sergiusza⁷⁵.

⁶⁹ K. Ware, *L'orthodoxie. L'Église des sept Conciles*, transl. F. Lhoest, Paris 2002, 36.

⁷⁰ Por. Dom B. Botte, *Rites et familles liturgiques*, w: *L'Église en prière*, s. 22: „Les Syriens orientaux n'acceptèrent pas les décisions d'Éphèse et devinrent nestoriens”.

⁷¹ J. Woźniak, *Recepcja „Theotokos” u Ojców syryjskich*, w: *Maryja w tajemnicy Chrystusa*, s. 75.

⁷² Por. E. Testa, *The faith of the Mother Church*, transl. P. Rotondi, Jerusalem 1992, 80: „The Judeo-Christian doctrine which has identified Mary with the Church is well known. It is found in Mark the Deacon's semiotic square. It is repeated in the Discourse of St. Barsabbas on Christ and the Churches (par. 21). [...] From the Judeo-Christianity the teaching spread into Syria, so that Ephrem could say that we call the Church by Mary's name. It passed then into Egypt [...] and it seems that the teaching from there went to Ephesus [...]. Under many viewpoints Mary appears as the ideal figure of the Church”.

⁷³ Por. Th. Nikolaou, *Akathistos Hymnos*, w: *Marienlexikon*, opr. R. Bäumer – L. Scheffczyk, Regensburg 1988, 66: „Die vielen mariologischen Aussagen in diesem Teil bilden ein ausgezeichnetes Beispiel für die enge Verbindung der Mariologie mit der Christologie in der orthodoxen Kirche”.

⁷⁴ Armia agresorów liczyła ponad 100 tys. żołnierzy; wiadomo, że samych Awarów było około 80 tys. Grecy mieli tylko 12 tys. żołnierzy w tym czasie i na tym terenie. Dowodził nimi generał Bonus. W tym czasie cesarz Herakliusz z główną armią był w Mezopotamii; tam pokonał dwa oddziały wojsk perskich. Na skutek tego dowódca perski wycofał swą armię spod Konstantynopola bez walki. Ludzie mieli powód do radości i zdumienia. Liczne źródła podają, że patriarcha Sergiusz wezwał ludność do modlitwy, podają też, że panowało powszechne przekonanie, iż to zdumiewające ocalenie Konstantynopola było skutkiem modlitwy.

⁷⁵ Por. C. Morriison, *La continuité de l'Empire Romain en Orient*, w: *Le monde byzantin*, éd.

Skoro hymn Ἀκάθιστος wykonano w 626 r. jako pieśń dziękczynienia, to znaczy, że był on skomponowany wcześniej i znany śpiewakom. Tuż po zwycięstwie nie było czasu na tak kunsztowną kompozycję, ani na to, by się przygotować do jej odśpiewania. Posłużono się hymnem już istniejącym, dodając tylko inwokację: waleczna hetmanko (τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ)⁷⁶. Treść nie wskazuje, by powodem do kompozycji hymnu było zwycięstwo militarne. Ludzie zebrani na modlitwie (lub tylko chórzyści) zaśpiewali hymn Ἀκάθιστος jako dziękczynienie Matce Bożej za odparcie wrogów dlatego, że był to najpiękniejszy hymn ku Jej czci, jaki znali.

Wydaje się, że mógł być on skomponowany z myślą o uroczystości Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie, którą obchodzono 25 marca albo z myślą o Bożym Narodzeniu, które na Wschodzie obchodzi się do dziś łącznie w uroczystością Objawienia Pańskiego (Trzech Króli) w dniu 6 stycznia. Niektórzy przypuszczają, że hymn Ἀκάθιστος mógł zostać skomponowany w latach 530-533, wtedy bowiem cesarz Justynian zatwierdził uroczystość Zwiastowania Najświętszej Maryi Pannie; to oznaczało uznanie tego dnia za święto państwowe.

Z późniejszej historii wiemy, że *Akatyst* wszedł w użycie w Kościele greckim jako modlitwa dziękczynna po zwycięskiej walce, a takich walk było dość dużo, gdyż cesarstwo wschodnie było atakowane przez różne pomniejszych narody, tak od strony wschodniej, jak i zachodniej (w tym przez Słowian), potem przez muzułmanów, ale na ogół wychodziło z tych walk zwycięsko, gdyż jego ogólna sytuacja w tym czasie, tak pod względem gospodarczym, jak i militarnym, była dość dobra. To znaczy, że przez pewien czas (dość długi) *Akatyst* pełnił taką funkcję na Wschodzie, jak hymn *Te Deum laudamus* (*Ciebie Boga wyławiamy*) w Kościele łacińskim. Potem zaczęto go śpiewać w Wielkim Poście, podobnie jak w Polsce *Gorzkie Żale*.

6. Autorstwo, wydania oryginału, tłumaczenia. Kwestia autorstwa *Akatystu* wydaje się trudna, a zdania badających to zagadnienie są podzielone. W ciągu wieków nie było pewności w tej sprawie. A. Bober napisał: „Mistrzem kontakionów był Romanos, a klasycznym jego kontakionem jest jego *Akathistos*. Ostatnio wydawca krytycznego tekstu *Akathistosa* G. Meersserman wypowiada tylko powszechnie uznaną opinię, kiedy pisze, że *Akathistos* jest najpiękniejszym, najgłębszym i najstarszym hymnem całej chrześcijańskiej

C. Morrison, t. 1: *L'Empire d'Orient*, Paris 2004, 44: „En 626 Héraclius lui-même est pris à revers [...]. Les renforts envoyés par Héraclius arrivent en août et la flotte byzantine brûle les monoxyles slaves qui devaient transporter les troupes perses de Chalcédoine sur la rive européenne. Le patriarche Serge mobilise les énergies en menant l'icône de la Vierge des Blachernes en procession sur les remparts, refuse de rendre la ville et le siège est levé en août, libération miraculeuse célébrée dans le *proëmion* de l'hymne Acatyste en l'honneur de la Vierge, un *kontakion* plus ancien remanié à cette occasion”.

⁷⁶ Por. Nikolaou, *Akathistos Hymnos*, s. 66: „Das ursprüngliche Prooemion (τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ) auf die Ereignisse im Jahre 626 angeht”.

literatury⁷⁷. A. Bober ma na myśli hymny w sensie ścisłym, a nie pieśni ku czci Matki Bożej, bo takie komponowano i śpiewano wcześniej. Gdy chodzi o autorstwo hymnu, to zdaje się, że pogląd A. Bobera jest trochę uproszczony, gdyż zdanie znawców tego zagadnienia nie jest tak jednoznaczne.

Niektórzy przypisywali autorstwo *Akatystu* św. Germanowi, biskupowi Konstantynopola. Tak podaje Gilles Gerard Meerseman, wydawca tekstu greckiego i łacińskiego. Utwór poprzedzony jest wprowadzeniem: *Hymnus Sancte Dei Genetricis Marie victoriferus atque saluatorius a sancto Germano Constantinopolitano rithmice compositus, per singulas alphabeti litteras inchoans singulos versus*⁷⁸. Meerseman nie podziela tego poglądu i zaznacza, że German wprowadził śpiew tegoż hymnu do liturgii na Wschodzie⁷⁹.

Polski specjalista w dziedzinie hymnografii greckiej P.F. Krypiakiewicz uważał, że autorem *Akatystu* jest Roman Pieśniarz⁸⁰. Egon Wellesz nie był pewien autorstwa hymnu, ale przychylił się ku opinii, że jest to dzieło Romana Pieśniarza⁸¹. Paul Maas i Constantine A. Trypanis także przyjmują lub raczej dopuszczają autorstwo Romana Pieśniarza (Melodosa) jako możliwe⁸², a Jean Grosdidier de Matons zgłosił co do tego wątpliwości⁸³. Wiadomo, że Roman Pieśniarz jest autorem wieku pieśni i hymnów kościelnych; znana jest jego pieśń *Maryja pod krzyżem*⁸⁴. Badacze zauważają podobieństwa pomiędzy hymnami Romana Pieśniarza a *Akatystem*, ale wielu uważa, że nie

⁷⁷ AP, s. 512.

⁷⁸ Tekst grecki i łaciński *Akatystu*, w: Meerseman, *Der Hymnos Akathistos*, t. 1, s. 100-127. Dostrzegamy tu późno-łacińską pisownię: *Sancte Marie* zamiast *Sanctae Mariae*.

⁷⁹ Por. tamże, s. 39: „Vom Kompilator selbst wurde die Behauptung *a sancto Germano patriarcha compositus* in die ursprüngliche Überschrift interpoliert, um den ganzen Hymnus dem hl. Germanus zuzuschreiben, obwohl der 3. Paragraph des Vorberichtes den Patriarchen nicht als Dichter des Liedes bezeichnet, sondern nur als Urheber der jährlichen Feier der Befreiung Konstantinopels durch das Absingen des Hymnus in der Blachernen Kirche und in allen Kirchen Griechenlands am Feste der Verkündigung Mariens”.

⁸⁰ Por. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary*, s. 45: „P.F. Krypiakiewicz, whose article *De Hymni Acathisti Auctore* from the year 1909 has strongly influenced ideas about the theological content of the *Akathistos* [...]. He believed that Romanos had composed the *Akathistos* whilst still in Syria”.

⁸¹ Por. Wellesz, *A History of Byzantine Music*, s. 191: „The uncertainty of authorship is particularly embarrassing in the case of the most famous hymn of the Byzantine Church, the *Akathistos*”. Ibidem, s. 196: „Although, as work progressed, the scales turned more and more, in favour of Romanos' authorship of the *Akathistos*”.

⁸² Por. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary*, s. 42: „But Maas supported the authorship of Romanos as did Trypanis”.

⁸³ Por. J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Melode et les origines de la poésie de Byzance*, Paris 1977, 36: „The dogmatic teaching on the on the Incarnation in Romanos does not have sufficient originality to enable us to detect his hand in the *Akathistos*”. Jest to cytat w tłumaczeniu Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary*, s. 45.

⁸⁴ Por. Romanos Melodus, *Hymnus* 35, ed. J. Grosdidier de Matons, SCh 128, Paris 1967, 160-186, tłum. W. Kania: Św. Roman Piewca, *Maryja pod Krzyżem*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy*, s. 110-116.

są one wystarczające, aby przypisać mu autorstwo jako pewne. Agnostyczne stanowisko w tej kwestii przyjmują wydawcy *The Oxford Dictionary of the Christian Church*⁸⁵. Niemieccy autorzy podręcznika do patrologii pisali w roku 1978: „Za autora (*Akatystu*) uważa się Grzegorza Pisidesa, obydwóch patriarchów Konstantynopola, Sergiusza i Germana, zwłaszcza zaś Romana (Melodosa)»⁸⁶. Piszący po niemiecku badacz Theodor Nikolaou powstrzymuje się od opinii na temat autorstwa *Akatystu*⁸⁷. Jeannine Vereecken uważa, że spośród osób wymienianych jako autorzy *Akatystu* najbardziej na uwagę zasługuje Roman Pieśniarz⁸⁸.

Leena Mari Peltomaa, przytoczywszy opinie kilku teologów na ten temat, stwierdza, że nie ma argumentów za przyjęciem Romana Pieśniarza jako autora *Akatystu*⁸⁹, ale nie podaje racji, aby taką możliwość wykluczyć. Ermanno M. Toniolo, w swej monografii, wydanej w 2017 r., przychyliła się do opinii o autorstwie Romana Pieśniarza⁹⁰, jednakże jest świadomy, że wielu badaczy nie zgadza się z taką opinią.

Tekst *Akatystu* zachował się w całości na manuskryptach od X do XVI w. *Editio princeps* opracował Aldus Manutius, *Poetae christiani veteres*, Venetiae 1501. Już na przełomie VIII i IX w. Ἀκάθιστος został przetłumaczony na język łaciński; najpierw prawdopodobnie w Wenecji⁹¹, a potem pojawiły się także inne tłumaczenia. Wersja łacińska i grecka znajduje się w PG 92, 1335-1398. Znane jest wydanie: E. Wellesz, *The Akathistos. Monumenta Musicae Byzantinae, Transcripta IX*, Copenhagen 1957. Wydania krytycznego tekstu według współczesnych zasad dokonał C.A. Trypannis: *Fourteen Early Byzantine Cantica*, Vienna 1968, 17-39. Grecka wersja *Akatystu* w opracowaniu metrycznym znajduje się w dziele E.M. Toniolo, *Akathistos. Inno alla Madre di Dio. Edizione metrica, Mistagogica, Commento al testo*, Roma 2017, 54-77.

⁸⁵ Por. *Acathistus*, w: *The Oxford Dictionary of the Christian Church*, s. 9: „It may be the work of St. Romanos Melodus, although this attribution is disputed”.

⁸⁶ Altaner, s. 881.

⁸⁷ Por. Nikolaou, *Akathistos Hymnos*, s. 66: „Der Autor und die Zeit der Absaffung des Akathistos sint unbekannt”.

⁸⁸ Por. Vereecken, *L'hymne Acathiste*, s. 360: „Parmi ces noms seul celui de Romanos entre en ligne de compte”.

⁸⁹ Por. Peltomaa, *The Image of the Virgin Mary*, s. 48: „All in all, leaving aside the separate question of the form of the kontakion, it becomes clear that there are no facts to support the authorship of Romanos”.

⁹⁰ Por. Toniolo, *Akathistos*, s. 80: „Ma poiché anche di recente viene riproposto da alcuni come autore probabile o addirittura come autore cert il celebre innografo greco del secolo VI, Romano il Melode”.

⁹¹ Por. Meersseman, *Der Hymn Akathistos*, s. 50: „Weil wir die Entstehung der lateinischen Akathistos-Akoloutie in Vendig zwischen 787 und 813 ansetzen konnten, so ergibt sich von selbst, dass eben Bishop Christophorus I als Verfasser in Betracht kommt”. Inne tłumaczenie miał wykonać opat Hilduin w Saint Denys we Francji ok. 832 roku. Podobno było tam wielu mnichów pochodzenia greckiego (tamże, s. 51).

Obecnie liczne są przekłady tego hymnu na języki współczesne. Najbardziej dostępne, a może i znane w Polsce, jest tłumaczenie opublikowane w Internecie przez Mariański Dom Studiów Świętych Cyryla i Metodego (www.cyrylimetody.marianie.pl/akatystbt.htm; autor nie jest podany). Na tejże stronie jest najstarsze polskie tłumaczenie wykonane przez ks. Tymoteusza Szczurrowskiego OSBM, przełożonego klasztoru w Białej Podlaskiej, umieszczone w książce *Misja Bialska Caloroczna*, Supraśl 1792, 164-184. Ks. Roman Piętka MIC, proboszcz w Kostomłotach k. Terespoła dokonał digitalizacji tego tekstu (25.03.2009), zachowując jego staropolską formę. Inne tłumaczenia *Akatysty* znajdują się w następujących wydaniach: A. Bober, *Antologia patrystyczna*, 516-530; *Ojcowie Kościoła greccy i łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 265-282; M. Bednarz, *Akatyst ku czci Bogurodzicy. Starożytny hymn Maryjny z dodatkiem oficjów towarzyszących*, red. J.S. Gajek – R. Piętka, Rzym 1980; *Akatyst ku czci Bogurodzicy*, red. W. Klinger, Opole 2017.

***

Zarysowaliśmy, w sposób ogólny, kontekst, w jakim powstał słynny hymn Ἀκάθιστος ku czci Maryi, Matki Bożej. Zasygnalizowaliśmy tradycję biblijną Starego i Nowego Testamentu, hymnografię helleńską, hymnografię wczesnochrześcijańską oraz pisma patrystyczne na temat Maryi. Powyższe opracowanie może posłużyć jako wprowadzenie do pracy nad treścią *Akatysty*, czyli nad jego teologią, znaczeniem dla kultu Maryi oraz dla duchowości chrześcijańskiej.

THE CIRCUMSTANCES OF THE COMPOSITION OF THE HYMN AKATHISTOS IN HONOUR OF THE BLESSED VIRGIN MARY

(Summary)

The author of this article tries to situate the famous Greek Hymn *Akathistos* in its large context. He presents the Old Testament tradition, especially the Psalms, and the New Testament tradition: Christological hymns and the person of Mary in the Gospel. The Christians of the first centuries used to sing hymns during their meetings of prayer. The old Hellenic tradition in poetry and music could also have influence on the Christian poetry and music, especially on the formal aspect of such compositions. It seems to be obvious that the *Akathistos* was inspired by the theological considerations on Mary as Christ's Mother. This hymn is a great praise of Mary as *Theotokos*; this title was accepted officially in the Church by the Council of Ephesus (431). The exact date of the composition of the hymn is not known; it is only known that this hymn was sung in 626 in Constantinople as thanksgiving to Mary for the expelling of the aggressors (a regiment of the Persian army). The question of

authorship of *Akathistos* is still discussed; most scholars attribute it to Romanos Melodus, but such an opinion is considered as probable. The aim of this article is to introduce the lector into the study on the theology of the *Akathistos* (Christology and Mariology). Surely, such a study can be precious for the Christian spirituality.

Key words: Mary, God's Mother, hymn, *Akathistos*, Theotokos.

Słowa kluczowe: Maryja, Bogurodzica (Bogarodzica), hymn, *Akatyst*, Theotokos.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

Akatyst – tekst oryginalny [układ chronologiczny]

Der Hymn Akathistos im Abendland, ed. G.G. Meersseman, Freiburg 1958, 100-127 [tekst grecki i łaciński, wyd. krytyczne].

Fourteen Early Byzantine Cantica, ed. C.A. Trypanis, Wiener Byzantinische Studien 5, Wien 1968, 17-39 [tekst grecki i angielski, wyd. krytyczne].

Akathistos. Inno alla Madre di Dio. Edizione metrica. Mistagogia, Commento al testo, E. Toniolo, Roma 2017, 54-77 [tekst grecki, układ metryczny, wyd. krytyczne].

Akatyst – polskie tłumaczenia [układ chronologiczny]

Akatyst ku czci Bogurodzicy, w: www.cyrylimetody.marianie.pl/akatystbt.htm; autor tłum. nie jest podany.

Akatyst, tłum. T. Szczurowski (OSBM), w: *Misja Bialska Caloroczna*, wyd. Supraśl 1792, 164-184 [w internecie na w/w stronie znajduje się wersja elektroniczna tego tłum. w opr. R. Piętki (25.03.2009)].

Hymnos Atkathistos, tłum. A. Bober, w: *Antologia patrystyczna*, Kraków 1965, 516-530.

Hymn Akathistos, tłum. W. Kania, w: *Ojcowie Kościoła greccy i łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 265-282.

Akatyst ku czci Bogurodzicy. Starożytny hymn Maryjny z dodatkiem oficjów towarzyszących, tłum. M. Bednarz, red. J.S. Gajek – R. Piętka, Rzym 1980.

Akatyst ku czci Bogurodzicy, red. W. Klinger, Opole 2017.

Pisma patrystyczne

CYRILLUS ALEXANDRINUS, *Epistula ad Nestorium 2*, tekst grecko-łacińsko-polski, układ i oprac. A. Baron – H. Pietras, tłum. A. Baron – H. Pietras – T. Wnetrzak, ŻMT 24 = DSP 1, Kraków 2001, 108-119.

CYRILLUS ALEXANDRINUS, *Epistula ad Nestorium 3*, tekst grecko-łacińsko-polski, układ i oprac. A. Baron – H. Pietras, tłum. A. Baron – H. Pietras – T. Wnetrzak, ŻMT 24 = DSP 1, Kraków 2001, 132-157.

CYRILLUS ALEXANDRINUS, *Homilia IV. De Maria deipara in Nestorium*, PG 77, 992-996, tłum. W. Kania: Cyryl Aleksandryjski, *Mowa soborowa ku czci Bogarodzicy*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, opr. W. Kania, Niepokalanów 1981, 101-104.

- Didache*, ed. W. Rordorf – A. Tuilier, SCh 248, Paris 1978, tłum. A. Świderkówna: *Didache (Nauka dwunastu Apostołów)*, w: *Pierwsi Świadkowie*, red. M. Starowieyski, OŻ 8, Kraków, 1998², 39-52.
- EGERIA, *Itinerarium seu Peregrinatio ad loca sancta*, ed. P. Maraval, SCh 296, Paris 1982.
- EPHRAEM SYRUS, *Carmina Sōgyāta* 2, CSCO 186, 199-203, tłum. W. Kania: Efrem Syryjczyk, *Pieśń Maryi do Boskiego Dziecięcia*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 44-48.
- EPHRAEM SYRUS, *Carmina Sōgyāta* 3, CSCO 186, 203-209, tłum. W. Kania: Efrem Syryjczyk, *Pieśń o Maryi, Symeonie i Dziecięciu*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 60-68.
- EPHRAEM SYRUS, *Hymni de Ecclesia* 35, CSCO 198, 87-90, tłum. W. Kania: Efrem Syryjczyk, *Pieśń o Ewie i Maryi*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 40-43.
- HIPPOLYTUS, *Benedictiones Isaac et Iacob*, PO 27, 6, 24, 76-78, tłum. W. Kania: Św. Hipolit Rzymski, *Matka człowieka i Boga (z rozprawy „O błogosławieństwach Patriarchów)*, w: *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 28-29.
- Hymni graeci in Ambrosium Mediolanensem*, ed. G. Pasini: *Le fonti greche su Sain' Ambrogio di Milano*, SAEMO 24/1, Milano – Roma 1990, tłum. G. Jaśkiewicz: *Wschód Zachodowi. Greckie hymny ku czci łacińskiego biskupa Ambrożego z Mediolanu*, Lublin 2012.
- IRENNAEUS, *Adversus haereses*, PG 7, 437-1224, tłum. W. Myszor: *Ireneusz z Lyonu i gnostycy. Zdemaskowanie i odparcie fałszywej gnozy. Tłumaczenie Adversus haereses. Księga I i II*, SACH SN 17, Katowice 2016; tłum. W. Kania: Św. Ireneusz, *Przyczyna naszego zbawienia* (fragment), w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 24-25.
- IUSTINUS, *Apologia* 1, ed. M. Marcovich, PTS 38, 1994, tłum. L. Misiarczyk: Justyn Męczennik, *1 Apologia*, w: Justyn Męczennik, *1 i 2 Apologia. Dialog z Żydem Tryfonem*, Warszawa 2012, 43-89; tłum. W. Kania: Św. Justyn, *Oto Panna pocznie* (fragment), w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 23.
- ORIGENES, *Homiliae in Lucam*, ed. H. Crouzel – F. Fournier – P. Perichon, SCh 87, Paris 1962, tłum. S. Kalinkowski, *Homilie o Ewangelii św. Łukasza*, PSP 36, Warszawa 1986; tłum. W. Kania: Orygenes, *Homilia na Nawiedzenie Najśw. Panny, Homilia na temat hymnu Magnificat*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 26-29, 30-32.
- ROMANUS MELODUS, *Hymnus* 35, ed. J. Grosdidier de Matons, SCh 128, Paris 1967, 160-187, tłum. W. Kania: Roman Piewca, *Maryja pod Krzyżem*, w: *Ojcowie Kościoła greccy i syryjscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 110-116.
- SEDULIUS CAELIUS, *Epistula ad Macedonium*, w: Sedulius Caelius, *Opera omnia. Dzieła wszystkie. Tekst łacińsko-polski*, tłum. H. Wójtowicz, Lublin 1999, 75-83.
- SOCRATES SCHOLASTICUS, *Historia ecclesiastica*, PG 67, 29-842, tłum. S. Kazikowski: Sokrates Scholastyk, *Historia Kościoła*, Warszawa 1972.
- TERTULLIANUS, *Apologeticum*, ed. E. Dekkers, CCL 1, Turnhout 1954, 78-171, *Documenta Catholica Omnia*, 0160-0220 Tertullianus, *Apologeticum*, LT, tłum. J. Sajdak, *Apologetyk*, POK 20, Poznań 1947.
- TERTULLIANUS, *De carne Christi*, ed. J.-P. Mahé, SCh 216, Paris 1975, 210-309, tłum. W. Eborowicz – W. Kania: Tertulian, *O Ciele Chrystusa* (fragment 1-23), w: *Ojcowie Kościoła łacińscy. Teksty o Matce Bożej*, Niepokalanów 1981, 17-27.

Literatura starożytna

- Hymni Homerici*, panteon.pl/Hymny-homeryckie [tekst grecki i polski].
Hymni orphici, pantheon.pl/Hymny-do-Bogow-hellenskich#orfickie [tekst grecki i polski].
 Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, ed. B. Niese, *Flavii Iosephi Opera*, t. 1-4, Berlin 1885-1892, tłum. Z. Kubiak – J. Radożycki: Józef Flawiusz, *Dawne dzieje Izraela*, Poznań 1979.

Opracowania

- ALÈS A. de., *Dogme d'Ephèse*, Paris 1931, 116-156.
 BECK H.-G., *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959.
 BOTTE B. DOM, *Rites et familles liturgiques*, w: *L'Église en prière*, éd. A.G. Martimort, Paris 1961, 15-33.
 CAPELLE B. DOM, *Les fêtes mariales*, w: *L'Église en prière*, éd. A.G. Martimort, Paris 1961, 747-765.
 DENIS-BOULET N.M., *Analyse des rites et des prières de la messe*, w: *L'Église en prière*, éd. A.G. Martimort, Paris 1961, 325-343.
 GROSDDIDIER DE MATONS J., *Recherches sur Romanos le Mélode et sur les origines de Kontakion*, Paris 1961.
 HAUSSING H.W., *Historia kultury bizantyńskiej*, tłum. T. Zabłudowski, Warszawa 1969.
 JEANLIN F., *Citations et thèmes bibliques dans l'hymn Acathiste (byzantine) à la Mère de Dieu*, w: *La Liturgie interprète de l'Écriture*, éd. C. Braga – A. Pistoia, Paris 2002, 89-103.
 KRYPIAKIEWICZ P.F., *De hymni Acathisti auctore*, *ByZ* 18 (1909) 357-382.
 KUMANIECKI K., *Historia kultury starożytnej Grecji i Rzymu*, Warszawa 1967.
 LANGKAMMER H., *Chrystologiczne hymny Nowego Testamentu. Najstarszy obraz Chrystusa*, Katowice 1976.
 MARROU H.-I., *Histoire de l'éducation dans l'Antiquité*, t. 1: *Le monde grec*, Paris 1948, reprint 2000.
Maryja w tajemnicy Chrystusa, red. C. Napiórkowski – S. Longosz, Niepokalanów 1997.
 MEERSSEMAN G.G., *Der Hymn Akathistos im Abendland*, Freiburg 1958.
 MORRISON C., *La continuité de l'Empire Romain en Orient*, w: *Le monde byzantin*, éd. C. Morrison, t. 1: *L'Empire d'Orient*, Paris 2004, 3-48.
 NADOLSKI B., *Troparion*, w: *Leksykon Liturgii*, opr. B. Nadolski, Poznań 2006, 1632.
 NIKOLAOU Th., *Akathistos Hymnos*, w: *Marienlexikon*, opr. R. Bäumer – L. Scheffczyk, Regensburg 1988, 66-67.
 PELTOMAA L.M., *The Image of the Virgin Mary in the Akathistos Hymn*, Brill – Leiden – Boston – Köln 2001.
 RACHUTA R., *Muzyka w Biblii*, praca doktorska pod kierunkiem K. Ilskiego, miejsce i data nie są podane, pełny tekst pracy w: <https://repozytorium.amu.edu.pl.../Praca%doktorska20%Robert%20Rachuta.pdf> (dostęp 10.02.2018).
 STAROWIEYSKI M., *Sobory Kościoła niepodzielonego*, Tarnów 1994.
 SUSKI A., *Hymniczne cytaty Nowego Testamentu w świetle „Formgeschichte”*, *StPł* 15 (1977) 7-22.
 TESTA E., *The faith of the Mother Church*, transl. P. Rotondi, Jerusalem 1992.
The Oxford Bible Commentary, ed. J. Barton – J. Muddiman, Oxford 2001.
The Oxford Dictionary of the Christian Church, red. L. F. Cross – E.A. Livingstone, Oxford 1997.
 TONIOLO E.M., *Akathistos. Inno alla Madre di Dio. Edizione metrica. Mistagogia, Comento al testo*, Roma 2017.

- VERECKEN J., *L'hymne Acahiste, Icône chantée et le mystère de l'Incarnation en nombres*, „Byzantion” 63 (1993) 357-387.
- WARE K., *L'orthodoxie. L'Église des sept Conciles*, transl. F. Lhoest, Paris 2002.
- WELLESZ E. *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford 1949, 1962².
- WOŁOSIUK W., *Kontakion*, EK IX 744.
- WOŹNIAK J., *Recepcja „Theotokos” u Ojców syryjskich*, w: *Maryja w tajemnicy Chrystusa*, red. C. Napiórkowski – S. Longosz, Niepokalanów 1997, 69-77.
- WYSOCKI M., *Autorstwo „Te Deum” w świetle współczesnych badań*, „E-Patologos” 1 (2015) z. 4, 50-59.